

Cognitive linguistics and its basic concept theoretical thought analysis on the concept

Gulnoza YAKUBOVA¹

University of Economics and Pedagogy

ARTICLE INFO

Article history:

Received June 2024

Received in revised form

10 July 2024

Accepted 25 July 2024

Available online

25 August 2024

Keywords:

: cognitive linguistics,
conceptual structure,
embodied cognition,
mental representation,
language and thought,
meaning construction,
cognitive models,
conceptual blending.

ABSTRACT

This article highlights how our understanding of the world is shaped by linguistic expressions, emphasizing the significant role of metaphor, imagery, and mental representations in the creation of meaning. It argues that language is not merely a system of symbols, but is intricately linked to cognitive processes and conceptual structures. Key concepts such as image schemas, conceptual metaphors, and the embodied nature of cognition suggest that our physical experiences influence both our linguistic abilities and conceptual frameworks. Cognitive linguistics challenges traditional views of language as a simple reflection of reality, proposing instead that language actively shapes our perceptions and interactions with the world.

2181-3701/© 2024 in Science LLC.

DOI: <https://doi.org/10.47689/2181-3701-vol2-iss2/S-pp274-278>

This is an open-access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

Kognitiv tilshunoslik va uning asosiy tushunchasi kontsepsiya bo'yicha nazariy fikrlarni tahlil qilish

ANNOTATSIYA

Kalit so'zlar:

kognitiv tilshunoslik,
kontseptual tuzilish,
mujassamlangan bilish,
aqliy vakillik,
til va fikr,
ma'no qurilishi,
kognitiv modellar,
kontseptual aralashtirish.

Ushbu maqola bizning dunyo haqidagi tushunchamiz lingvistik iboralarimiz bilan qanday shakllanishiga urg'u beradi, metafora, tasvir va aqliy tasavvurlarning ma'noni shakllantirishdagi rolini ta'kidlaydi. Bu til nafaqat ramzlar tizimi, balki kognitiv jarayonlar va kontseptual tuzilmalar bilan chambarchas bog'liqligini ta'kidlaydi. Asosiy tushunchalarga tasvir sxemalari, kontseptual metaforalar va idrokning mujassamlashgan tabiati kiradi, bu bizning jismoniy tajribalarimiz lingvistik imkoniyatlarimiz va kontseptual asoslarimizga ta'sir qilishini ko'rsatadi. Kognitiv tilshunoslik

¹ University of Economics and Pedagogy

tilning an'anaviy qarashlarini haqiqatning shunchaki aksi sifatida shubha ostiga qo'yadi, buning o'rniga til bizning idroklarimiz va dunyo bilan o'zaro munosabatlarimizni faol ravishda shakllantirishni taklif qiladi.

Когнитивная лингвистика и ее основная концепция теоретический анализ мышления о понятии

АННОТАЦИЯ

Ключевые слова:

когнитивная лингвистика,
концептуальная
структура,
воплощенное познание,
ментальная
репрезентация,
язык и мышление,
конструирование смысла,
когнитивные модели,
концептуальное
смещение.

В этой статье подчеркивается, как наше понимание мира формируется через языковые выражения, а также роль метафор, образов и ментальных репрезентаций в формировании смысла. Утверждается, что язык – это не просто система символов, но и глубоко переплетён с когнитивными процессами и концептуальными структурами. Ключевые понятия включают образные схемы, концептуальные метафоры и воплощённую природу познания, которые предполагают, что наш физический опыт влияет на наши лингвистические способности и концептуальные рамки. Когнитивная лингвистика бросает вызов традиционным представлениям о языке как о простом отражении реальности, предлагая вместо этого мыслить о языке как о факторе, активно формирующем наше восприятие и взаимодействие с миром.

KIRISH

Kognitiv tilshunoslik – bu til, fikr va inson bilimi o'rtasidagi murakkab munosabatlarni o'rganadigan fanlararo soha. Tilni ko'pincha rasmiy qoidalar va belgilar tizimi sifatida ko'rib chiqadigan an'anaviy lingvistik nazariyalardan farqli o'laroq, kognitiv tilshunoslik til bizning bilim jarayonlarimizga chuqur singib ketgan va bizning tajribalarimiz va dunyo bilan o'zaro munosabatlarimiz bilan shakllangan deb ta'kidlaydi.

Kognitiv tilshunoslik tilni tushunish bizning tajribamizni qanday kontseptsionalashimizni o'rganishni talab qilishini ta'kidlaydi. Ushbu yondashuv shuni ko'rsatadiki, ma'no nafaqat lingvistik tuzilmalarning funktsiyasi, balki bizning aqliy tasavvurlarimiz va haqiqatni idrok etish uslubimiz ham ta'sir qiladi. Tushunchalar statik mavjudotlar emas; ular dinamik va madaniy, ijtimoiy va tajriba kontekstlari bilan shakllangan.

Kognitiv tilshunoslik tushunchalarning qanday shakllanishi, ifodalanishi va til orqali etkazilishini o'rganish orqali ularni nozik tahlil qilishni rag'batlantiradi. Bizning lingvistik iboralarimiz asosidagi metafora, sxema va ramkalarni tahlil qilib, tadqiqotchilar turli hodisalar haqidagi tushunchamizni shakllantiradigan kognitiv mexanizmlarni ochishlari mumkin. Ushbu nazariy yondashuv til va fikr o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ta'kidlab, bizning lingvistik tanlovimiz chuqurroq bilim jarayonlarini aks ettiradi. Ushbu aloqalarni tushunish insonning xulq-atvori, ijtimoiy o'zaro ta'siri va ma'no yaratishdagi madaniy tafovutlarni tushunishimizni oshirishi mumkin.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

O'tgan asrning so'ngi choragida o'zining ilk qadamlarini qo'ygan kognitiv tilshunoslik XXIsr boshodayoq lingvistikaning peshqadam sohalaridan biriga aylanib ulgurdi. Zamonaviy kognitiv tilshunoslikning vujudga kelishi amerikalik olimlar J. Miller, J. Bruner, J. Lakoff, R. Langaker, R. Jakendoff va boshqalarning ilmiy ishlari bilan bog'lanadi. Kognitiv tilshunoslik tilni falsafadagi bilish nazariyasi bilan bog'lab, uning hosil bo'lishidagi psixologik, biologik va eyrofiziologik jihatlarining ijtimoiy, madaniy va lisoniy hodisalar bilan uzviy aloqasini ilmiy tadqiq etuvchi soha hisoblanadi. Kognitiv so'zi inglizcha "cognize-bilmoq, anglamoq, tushumoq" demakdir. Kognitiv tilshunoslik "chegaradosh fan" bo'lib, kognitologiya, kognitiv psixologiya, psixolongvistika, lingvistika kabi sohalar to'qnashuvida vujudga keldi. 1975-yilda J. Lakoff va S. Tompsonning maqolasida "kognitiv grammatika" termini paydo bo'ldida 80-yillarda yevropaning an'anaviy tilshunosligida kognitiv tilshunoslik qaror topdi. Rus tilshunosligiga esa kognitiv lingvistika V.I. Gerasimovning («Новое в зарубежной лингвистике», 1988) ilmiy maqolasi bilan kirib keldi. Rus tilshunosligining yana bir atoqli vakili E.S. Kubryakova quyidagicha fikr bildiradi: "Kognitologiya ko'p qirrali fan sohalaridandir. Uning doirasida shakllangan tilshunoslik, o'z navbatida, murakkab vazifa ijrosini ko'zlaydi, lisoniy va bilim stukturalari o'rtasidagi munosabatlar hamda doimiy muqobilliklar tahlili, izohi rejalashtiriladi".

O'zbek tilshunosi Sh.S. Safarovning fikriga ko'ra, "Kognitiv tilashunoslikning vazifasi til yordamida bilim olish va saqlash, tilni amalda qo'llash, hamda uzatish, umuman til tizimi va trkibini inson miyasidagi in'ikosi sifatida tafakkur bilan bog'lab, chuqur ilmiy tadqiq etishdir.

Professor A. Mamatov til tizimini kognitiv jihatdan tahlil qilish borasida fikr yuritarkan, shunday deb yozadi: "Kognitiv fan kognisiya bilan shug'ullansa, kognitiv tilshunoslik kognisiyaning, ya'ni bilishning tilde aks etishini, verballashuvini tadqiq qiladi. Tilgha bo'lgan kognitiv yondashuv – bu til shaklining oxir-oqibat inson ongi, fikri, bilish strukturalarining aks ettirilishidir. Kognitivlik o'z tuzilishiga ko'ra insonning bilish faoliyatiga tayangan barcha tipdagi bilimlarning tizimlashishini ifodalaydi.

Konsept tushunchasi deyarli barcha atoqli tilshunoslar tomonidan keng tadqiq qilinib, ularning barchasi ushbu tushunchani turlicha individual tarzda talqin qilishadi. Y.A. Stepanov va S.A. Askoldovning fikri bir biriga juda yaqindir, ular konseptni "mantiqiy kategoria" sifatida talqin etishadi. Ya'ni Askoldovning fikricha "konsept bu madaniyat elementlaridan birining kishi tafakkurida shakllangan shaklidir, xuddi nshu shaklda madaniyat kishining mental dunyosiga kirib boradi".

NATIJA VA MUHOKAMALAR

Kognitiv tilshunoslik bizning til haqidagi tushunchamizni shunchaki mavhum qoidalar to'plami emas, balki inson idrokining aksi sifatida joylashtirish orqali tubdan o'zgartiradi. Ushbu istiqbol biz qanday qilib muloqot qilishimiz va ma'noni tushunishimiz haqida yanada yaxlit qarashni taklif qiladi. Quyida uning asosiy tushunchalari va ularning oqibatlari to'g'risida munozaraning asosiy yo'nalishlari keltirilgan.

1. Kontseptual metafora nazariyasi

– Munozara: kontseptual metafora murakkab g'oyalar haqidagi tushunchamizni ularni tanish tajribalar bilan bog'lash orqali shakllantiradi. Masalan, "argument-bu urush" metaforasi kelishmovchiliklarga qanday munosabatda bo'lishimizga ta'sir qiladi va ko'pincha ularni g'alaba qozonish uchun kurash sifatida belgilaydi.

– Natijalar: ushbu nazariya metafora nafaqat lingvistik bezak, balki bizning fikrlash jarayonlarimiz uchun asos ekanligini ochib beradi. Ushbu metaforalarni tushunish yanada konstruktiv muloqotni rag'batlantirish orqali nizolarni hal qilish strategiyasini kuchaytirishi mumkin.

2. Rasm Sxemalari

– Munozara: tasvir sxemalari bizning hissiy tajribalarimizni tartibga solish uchun asos yaratadi. Ular fazoviy munosabatlar, harakat va nedensellik haqidagi tushunchamizni xabardor qiladi.

– Natijalar: tasvir sxemalarini tahlil qilish orqali tadqiqotchilar umumiy insoniy tajribalarni aks ettiruvchi tildan foydalanish naqshlarini ochishlari mumkin. Bu ta'limga ta'sir qiladi, chunki o'qitish yaxshiroq tushunish uchun ushbu bilim tuzilmalaridan foydalanish uchun moslashtirilishi mumkin.

3. Mujassamlangan Bilish

– Munozara: bilish tana tajribalariga asoslangan degan fikr tanasiz aql tushunchasiga qarshi chiqadi. Dunyo bilan jismoniy o'zaro munosabatlarimiz kontseptual asoslarimizni shakllantiradi.

– Natijalar: ushbu yondashuv psixologiya va sun'iy intellekt kabi sohalarga chuqur ta'sir ko'rsatadi, bu esa inson idrokini tushunish tananing fikr va tilni shakllantirishdagi rolini hisobga olishni talab qiladi.

4. Ramka semantikasi

– Munozara: ramka semantikasi so'zlar ishlatiladigan kontekstni ta'kidlab, aloqa paytida faollashtirilgan ramkalarga bog'liq bo'lgan ma'no qat'iy emas, balki suyuq ekanligini ta'kidlaydi.

– Natijalar: ushbu tushuncha turli xil madaniy ramkalar tushunmovchiliklarga olib kelishi mumkinligini aniqlash orqali madaniyatlararo aloqani yaxshilashi mumkin. Ushbu ramkalar haqida xabardorlik yanada samarali madaniyatlararo muloqotni kuchaytirishi mumkin.

5. Prototip nazariyasi

– Munozara: prototip nazariyasi toifalar qat'iy ta'riflarga emas, balki odatiy misollarga asoslanganligini ko'rsatadi. Ushbu suyuqlik tildan foydalanishda ko'proq moslashuvchanlikni ta'minlaydi.

– Natijalar: til toifalari prototiplarga asoslanganligini tushunish tilni o'qitish va o'rganishni xabardor qilishi, o'quvchilarga ma'no va foydalanishda nuanslarni tushunishga yordam berishi mumkin.

XULOSA

Kognitiv tilshunoslik til va fikr o'rtasidagi munosabatni tushunish uchun boy asosni taklif etadi. Uning asosiy tushunchalari qanday qilib ma'no yaratish va tajribamizni boshqarishni tahlil qilish uchun qimmatli vositalarni taqdim etadi. Ushbu g'oyalarni o'rganish orqali tadqiqotchilar va amaliyotchilar inson bilimi haqida chuqurroq tushunchaga ega bo'lishlari mumkin, bu esa yanada samarali muloqotga va kognitiv hodisa sifatida tilning murakkabligini ko'proq baholashga olib keladi.

Kognitiv tilshunoslik bizning til haqidagi tushunchamizni uning inson bilimi va tajribasi bilan chuqur bog'liqligini ta'kidlab, tubdan o'zgartiradi. Kontseptual metafora nazariyasi, tasvir sxemalari, mujassamlangan bilish, ramka semantikasi va prototip nazariyasi kabi asosiy tushunchalar orqali biz til bizning fikrlarimiz, idroklarimiz va madaniy kontekstlarimizni qanday shakllantirishi va aks ettirishi haqida qimmatli tushunchalarga ega bo'lamiz.

Ushbu nazariy tahlil shuni ko'rsatadiki, ma'no qat'iy emas, balki suyuq, bizning tana tajribamiz va muloqotda faollashtiradigan o'ziga xos ramkalar ta'sirida. Bu turli madaniyatlarda tushunchalarning o'zgaruvchanligini ta'kidlab, tilni tushunishda kontekstning ahamiyatini ta'kidlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Кубрякова Е.С. О когнитивной лингвистике и семантике термина когнитивны// Вестник Воронежского государственного университета. –Воронеж, 2001.90-с
2. Safarov Sh. S. Kognitiv tilshunoslik.-Jizzax: Sangzor,2006.- B.91
3. Mamatov A. E. Tilga kognitiv yondashuvning mohiyati nimada? Tilshunoslikning dolzarb masalalari: Prof. A.Nurmonov tavalludining 70 yilligiga bag'ishlab o'tkazilgan ilmiy-amaliy anjuman materiallari.-Andijon,2012/-B.212-219.
4. Аскольдов С.А. Концепт и слово// Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология.-М: Academia. 1997.-С.267-280
5. Ray Jakendoff, 1989: "What is a concept, that a person may grasp it". Program in Linguistics and Cognitive science Brandies University Watham.
6. George Lakoff: 1980: Metapfors We Live BY
7. Mahmudov N. Tilning mukammal tadqiqi yo'llarini izlab// O'zbek tili va adabiyotiT.:2012, 3-16-B.